

MÜLKİYE İKTİSADİ VE
SOSYAL ARAŞTIRMALAR
MERKEZİ

Politika Metinleri - 3

Cumhuriyet'in 100.
Yılına Doğru
Türkiye'nin Tarım ve
Gıda Politikaları:
Sorunlar ve Çıkış
Yolları Üzerine

MİSAM
2019

ATAKAN BÜKE

Atakan Büke

2004 yılında ODTÜ İİBF İşletme Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans derecesini "Küreselleşme, Ulustesileşme ve Emperyalizm: Tarım ve Gıda Sosyolojisinin Türkiye rneğinde Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışması ile 2008 yılında, doktora derecesini ise "Kapitalist Gıda Rejimi ve Tarım-Gıda Sorunu: Tarım/Köylü Sorununda Ekonomi Politik ve Post-Kalkınmacı Yaklaşımların Bir Eleştirisi" başlıklı tez çalışması ile 2018 yılında ODTÜ SBE Sosyoloji Anabilim Dalı'ndan aldı. ODTÜ ve Van Yüzüncü Yıl niversitesi sosyoloji bölümlerinde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Cornell Üniversitesi Development Sociology Bölümü'nde bir yıl misafir araştırmacı olarak bulundu. Barış Bildirisi'ni imzaladığı için 2017 yılında kamu görevinden ihraç edildi. Akademik alışmaları, kalkınma sosyolojisi, tarım ve gıda sosyolojisi ve kırsal sosyolojisi bağlamında ortaya çıkan yeni yaklaşımlara odaklanmaktadır. Tarım-gıda sistemi ve gıda rejimi analizleri, tarım/köylü sorunu, alternatif gıda hareketleri, gıda güvencesi ve gıda egemenliği gibi alanlarda araştırmalar yürütüyor. Yerküre Yerel alışmalar Kooperatifi kurucu ortağı, Sosyoloji Derneği, Türk Sosyal Bilimler Derneği, ODTÜ Mezunlar Derneği ve Kırsal Araştırmaları Ağı yesidir.

Mülkiye İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (MİSAM), 21. yüzyılın ilk yirmi yılında Türkiye toplumunun karşı karşıya olduğu siyasi, iktisadi, hukuki, kültürel açmazları, geçmişten devralınan yapısal sorunları tespit etmeye ve bunlara kısa, orta ve uzun vadeli çözüm nerileri getirmeye karar vermiştir. Bu kararın başlıca nedeni, kesintisiz bir biçimde ortaya çıkan ve toplumu hareket edemez, önünü göremez, dolayısıyla ne yapacağını bilemez hale getiren geleceği üzerine düşünememe, eyleyememe halinin üstesinden gelmektir. Bu erevede Türkiye'nin temel sorunları tespit edilmiş, bu sorun alanlarının uzmanlarından politika metinleri kaleme almaları talep edilmiştir. MİSAM Politika Metinleri'nin her gzn ilk bakışta görebileceği sorunları ve bunların çözümlerini yalın bir biçimde tespit etmesinin yanı sıra toplumun geleceğinin planlanması için de kılavuz niteliğinde metinler olması öngörülmektedir. Bu çerçevede bu ilk politika metinlerinde tespit edilen sorunların yeni politika metinlerinin vesilesi olmaları hedeflenmektedir.

**Mülkiye İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Politika Metinleri**

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi
Konur Sokak No: 1 Kızılay Ankara
+90 0312 418 55 72
mulkiye@mulkiye.org.tr

Cumhuriyet'in 100. Yılına Doğru
Türkiye'nin Tarım ve Gıda Politikaları: Sorunlar ve Çıkış Yolları Üzerine

Atakan Büke

Giriş

Bu metinde, kapitalist tarım-gıda ilişkilerinde küresel ölçekte gözlenen eğilimler temelinde Türkiye'de tarım-gıda sisteminin başlıca sorunları ve bunların muhtemel çözümleri ele alınmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde, neoliberal küreselleşme süreçleri başta olmak üzere tarım-gıda alanına sermaye nüfuzunun farklı biçimleri ve bu nüfuzun yarattığı sorunlar ana hatlarıyla ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kapitalist tarım-gıda sistemine rengini veren güncel eğilimlerin ve sorunların genel bir dökümü yapılmaktadır. Üçüncü bölümde, küresel eğilimler kapsamında Türkiye'de öne çıkan başlıca sorun alanları *gıda egemenliği* odağı alınarak tartışmaya açılmaktadır. Başka türlü söyleyecek olursak, Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalar, kırsal ve kent emekçilerinin kendi tarım-gıda sistemlerini belirleme, sağlıklı ve sürdürülebilir gıdayı üretme ve/ya o gıdaya erişme hakları bakımından yaşanan kayıplar ve aşınmalar bağlamında değerlendirilmektedir. Son bölümde ise yine gıda egemenliği odağı alınarak bu sorunlar karşısında izlenebilecek politikalar için genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.¹

---

¹ Takip eden bölümlerde dile getirilen görüşlerin ve öne çıkarılan noktaların, bu metnin hedeflerine uygun olarak geniş bir kapsamda ve sınırlı bir içerikte ele alındığı, bu bağlamda, burada sıralanan sorun alanlarının ayrıca hazırlanacak metinlerle detaylandırılması gerektiği not edilmelidir.

1. Tarım-Gıda Sisteminde Güncel Eğilimler, Sorunlar ve Çelişkiler

Tarım-gıda sistemi ile kastedilen “araştırma-geliştirme faaliyetlerinden makine ve diğer girdilerin teminine; tarımsal üretim süreçlerinden gıdanın işleme, dolaşım ve tüketim örüntülerine; insan ve doğa sağlığından atık yönetimine uzanan” süreçler ile bu süreçlere yön veren ilişki, aktör ve yapıların tamamıdır (Yerküre, 2019: 46). Başka türlü ifade edecek olursak, tarım-gıda sistemi kavramı, laboratuvarlardan tarlaya, gıda sanayiinden süpermarketlere, restoran ve kafelerden mutfığa, çataldan çöpe uzanan bütün bir sürece gönderme yapmaktadır. Bu çerçevede tarım ve gıda politikaları yalnızca ekonomik boyutları itibariyle değil, toplumsal, ekolojik, tarihsel, kültürel, siyasal ve ekonomik örüntülerin bütünlüğü bağlamında değerlendirilmelidir. Bu geniş kapsam içinde 20. yüzyılın son çeyreğinden bugüne uzanan dönemde, kapitalist tarım-gıda sisteminde öne çıkan birtakım eğilimlerden ve bu eğilimlerle birlikte şekillenen belli başlı sorun ve çelişkilerden bahsetmek mümkündür. Türkiye tarım-gıda sisteminin başlıca sorunlarının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından önemli olan bu eğilim ve sorunlar aşağıda ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Tarım-gıda ilişkilerini uzunca bir süredir baskın bir biçimde şekillendiren toplumsal ve tarihsel gelişme *neoliberal küreselleşme* sürecidir (Büke, 2019, 2018; Karş. Bernstein, 2010; Magdoff vd., 2000; McMichael, 2013). Kapitalist toplumsal ilişkilerin diğer alanlarında olduğu gibi tarım ve gıda alanında da uluslararası para ve mal dolaşımı, genel olarak sermayenin tarım-gıda alanına nüfuzunu, özel olarak ise çok-uluslu tarım-gıda şirketlerinin Güney ülkeleri piyasalarına girişini kolaylaştıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ulus-devletlerin ve yerel sermaye aktörlerinin yanı sıra, ağırlıklı olarak Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından yönetilen bu süreçte tarımsal mal ticareti serbestleşirken, “tasarruf tedbirleri” kapsamında küçük çiftçilere verilen destekler ve diğer sübvansiyonlar da yeniden yapılandırılmıştır (Karş., Bernstein, 2010: 104-105; Boratav, 2009; Günaydın, 2009).

Neoliberal küreselleşmeyle “ucuz emek” ve “ucuz doğa” temelinde Güney ülkelerinin ürün desenini emek yoğun ürünlere, esas olarak da meyve ve sebze üretimine doğru

kaydırdığı yeni bir uluslararası iş bölümünün şekillendiğini söylemek mümkündür (Büke, 2019: 129). Dolayısıyla, bu süreç, kapitalist tarım-gıda sistemi kaynaklı toplumsal ve ekolojik maliyetlerin önemlice bir kısmının Güney ülkelerinin kırsal ve kent emekçilerine yüklenmesi anlamına gelmiştir.

Özelleştirmeler ile kamu kurumları ve üretici örgütlerinin işlevsizleştirilmesi gibi politikalara ek olarak özellikle üretim süreci ve altyapıya yönelik olarak küçük üreticilere verilen desteklerin önemli oranda kaldırılması bu dönemin önemli sonuçlarından. Bu doğrultuda, tarım-gıda şirketleri ile büyük ölçekli şirket tarımını güçlendirmeye yönelik (üretimden kopuk ve gelir odaklı) destek mekanizmaları hayata geçirilmiş; Güney ülkelerinde ulus-devlet ile küçük üreticiler arasındaki ilişkiler tarım-gıda sermayesi lehine yeniden yapılandırılmıştır (Karş. Özüğurlu, 2013).

Tarım-gıda alanının neoliberal yeniden yapılandırılmasının bir diğer vechesi ise giderek derinleşen finansallaşma olmuştur. Tarım ve gıda ürünlerinin vadeli ticareti üzerine kurulu finansallaşma (Bernstein, 2010: 104), bir yandan küçük üreticilerin giderek artan borçlanma sürecinde izlenirken, öte yandan en sert ifadelerini 2008 gıda krizinde gördüğümüz gıda fiyatları üzerindeki yukarı yönlü spekülasyon etkilerde kendisini göstermektedir. Bu süreçte giderek tarımdan kopmak zorunda bırakılan küçük üreticiler, kendilerini önemli bir mülksüzleşme ve proleterleşme süreci içinde bulmuşlardır. Örneğin küresel ölçekte bakıldığında, kentli nüfus kırsal nüfusu dünya tarihinde ilk defa 2008 yılında yakalayıp geçmiştir (Bernstein, 2010: 10; FAO, 2017: 11-16). Birleşmiş Milletler verilerine göre 2018 yılı itibariyle dünya nüfusunun yüzde 55'i kentlerde yaşamakta iken bu oranın 2050 yılında yüzde 68'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (UN, 2019).

Tarım-gıda sistemi bakımından son 30 yıllık sürece damgasını vuran bir diğer önemli eğilim ise üretim, dolaşım ve tüketim süreçlerinin gerek organizasyonu gerekse altyapısında yaşanan teknolojik gelişmedir. Bu dönemin doğrudan üretim süreçlerine etki eden öne çıkan unsurları, genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) örneğinde gördüğümüz gibi biyoteknoloji ve genetik alanında ortaya çıkan gelişmeler, organik girdi ve ürünlerin sentetik girdilerle ikame edilmesi, "akıllı tarım" uygulamaları

aracılığıyla tarımın giderek dijitalleşmesi, laboratuvar ortamında et üretimi çabaları olmuştur. Burada sıralanan unsurların tarımın –bitkilerde yeşerme süreci temelinde, hayvanlarda ise üreme ve yaşam döngüsü temelinde- doğa koşullarına bağımlı yapısını önemli oranda kıran, dolayısıyla tipik bir sanayi üretimine kıyasla tarımda ortaya çıkan üretim ve emek süreci arasındaki farkı sermaye lehine kapatan unsurlar olduğu not edilmelidir. Bu anlamıyla tarım-gıda alanında ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin salt “gelişme/kalkınma” veya “tarihsel ilerleme” araçları olmadığı, daha ziyade tarım ve gıda ilişkilerinde sermaye egemenliğinin yayılmasının ve derinleşmesinin temel mekanizmaları oldukları ayrıca vurgulanmalıdır.

Üretim alanında yaşanan gelişmelere ek olarak neoliberal dönemde bir yandan gıdanın depolanması ve taşınması alanlarında diğer yandan pazarlama ve tüketim alanlarında da önemli yenilikler göze çarpmaktadır. Gıdanın uzun mesafeler kat etmesine olanak tanıyan depolama ve taşıma teknolojilerinin yanı sıra perakende alanına hızla hâkim olan süpermarketlerin ortaya çıkışı ya da gıdanın metalaşması temelinde gıda tüketiminin paketlenmiş ve hazır gıdalara doğru kayması bu kapsamda ilk akla gelen olgulardır. Bu gelişmeler gıdanın organik doğası gereği bozulabilen, dolayısıyla uzun süre muhafaza edilmesi ve uzun mesafeler kat etmesi mümkün olmayan karakteri bakımından radikal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Başka türlü söyleyecek olursak insanlık tarihinin uzun bir döneminde yerel ve meta-dışı bir karakter taşıyan gıda, tarım-gıda sisteminin neoliberal küreselleşme sürecinde giderek artan oranlarda metalaştırılarak küresel ölçekte alınıp satılır olmuştur.

Yukarıda sıralanan teknolojik gelişmelerin neoliberal küreselleşme bağlamında ve çokuluslu tarım-gıda şirketlerinin hegemonyasında gerçekleştiğini bir kez daha vurgulamak gerekir. Diğer bir ifadeyle, teknolojik gelişmelerin toplumsal ve politik içeriği gözlerden kaçırılmamalıdır. Bu açıdan son 30 yıllık dönemin öne çıkan çarpıcı eğilimlerinden birisi de tarımsal üretim ve gıda alanındaki araştırma, geliştirme ve uygulama süreçlerinde kamusal fonların kesilmesi ve bu alandaki kontrolün çokuluslu tarım-gıda şirketlerine bırakılmasıdır (Rosset ve Altieri, 2017). Öyle ki tarım-gıda bilgisi alanındaki özelleştirmeler, gıda alanında liberal bir anlayışla şekillendirilen sertifikasyon ve standartlaştırma süreçlerine ek olarak, çerçevesi DTÖ tarafından

çizilen fikri mülkiyet hakları ve patent uygulamaları aracılığıyla tohum ve genetik unsurlara kadar yayılmış durumdadır. Kapitalist tarım-gıda sistemine muhalif toplumsal hareketlerin ve akımların haklı olarak “biyo-korsanlık” adını verdiği bu gelişme, küçük üreticileri, çokuluslu tarım gıda şirketlerinin kontrolündeki girdilere mahkûm bırakacak şekilde tohum ve genetik unsurlarda metalaşma anlamına gelmiştir.

Özetle, neoliberal küreselleşme süreci, tarımsal üretimin geri (makine, enerji, tohum, gübre vb. girdilerin temini) ve ileri (gıda işleme, dolaşım ve tüketim) bağlantılarında sermayenin ve çokuluslu tarım-gıda şirketlerinin artan hâkimiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Güney ülkelerinin küçük üreticileri tarihsel, toplumsal, ekolojik, kültürel ve politik olarak sahip oldukları *tarım-gıda bilgisinden, ürün deseni ve üretim süreci üzerindeki kontrollerinden, tarlalarından ve yaşam alanlarından* kopartılmakta ve “değersizleşme” koşullarında yaşamaya mahkûm edilmektedir (Karş. Aydın, 2001; Ecevit, 2006; Ecevit vd., 2009).

Bu noktada neoliberal küreselleşme sürecinin, sermaye aktörleri ve politika yapıcılarının tarafından sorunsuz bir şekilde yaşanmadığı da ayrıca belirtilmelidir. Son 30 yıllık dönemde tarım-gıda sisteminin neoliberal yeniden yapılandırılması üç temel sorun ve tartışma alanı üzerinden yoğun eleştirilerin ve muhalefetin konusu olmuştur. Bunlardan birincisi açlık ve yoksulluğun artarak devam ediyor oluşudur. Örneğin Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün verilerine göre bugün 821 milyonun üzerinde insan kronik olarak yetersiz beslenmektedir (FAO, 2018). Diğer bir ifadeyle, dünya üzerinde yaşayan her dokuz kişiden biri açlıkla karşı karşıyadır. Öte yandan, küresel gıda üretiminin herkese yetecek düzeyde –FAO hesaplamalarına göre kişi başına 1950 kilokalorinin üzerinde- gerçekleştiği görülmektedir (Karş., FAO, 2017). Bu itibarla bir tarafta *gıda bolluğunun* diğer tarafta ise *açlığın* yer aldığı bu durum, tarım-gıda sisteminin 21. yüzyılına damgasını vuran temel çelişkilerinden birisidir (Karş. Büke, 2019: 126-127; Magdoff vd., 2000).

Kapitalist tarım-gıda sistemine yöneltilen eleştirilerin yoğunlaştığı ikinci alan ise tükettiğimiz gıdalara bağlı olarak giderek artan rahatsızlıklar temelinde kapitalist beslenme rejiminin yarattığı sağlık sorunları ve eşitsizliklerdir. Örneğin, demir, A

vitamini, çinko, iyot gibi besin maddesi yetersizlikleri küresel ölçekte 2 milyardan fazla insanı etkilemektedir (FAO, 2017). Benzer bir şekilde, Dünya Sağlık Örgütü fazla kilo ve obezite sorununun 1975'ten bu yana küresel ölçekte 3 kat arttığını ve 2016 yılı itibarıyla 18 yaş üstü insanların 1,9 milyarının fazla kilolu olduğunu belirtmektedir. Dahası, diyabet, iskemik kalp rahatsızlıkları ve belirli tür kanser vakaları başta olmak üzere beslenmeye bağlı hastalıklarda gözlenen artışların korkutucu boyutlara ulaştığı olmasında da ayrıca dikkate değerdir (WHO, 2018). Yetersiz beslenme ve açlıkla birlikte, beslenmeye bağlı sağlık sorunlarında gözlenen bu artış eğilimi, aynı zamanda beslenme alanında toplumsal eşitsizlikler temelinde giderek artan bir *farklılaşma* ve *kutuplaşma* olarak karşımıza çıkmaktadır (Büke, 2019: 129). Diğer bir ifadeyle, neoliberal küreselleşme sürecinin yarattığı beslenme rejiminde, yeteri kadar parası, zamanı ve enerjisi olan oldukça az sayıdaki insan “sağlıklı” (organik, ekolojik, vb.) gıdalarla beslenirken, dünya nüfusunun büyük çoğunluğu yüksek miktarda enerji, yağ, işlenmiş tuz ve şeker içeren hazır gıdalara ya da kabul edilebilir sınırların üzerinde pestisit kalıntıları içeren meyve ve sebze tüketimine mahkûm edilmektedir.

Tarım-gıda sistemine yöneltilen eleştiriler içinde giderek daha da ön plana çıkan üçüncü alan ise *ekoloji* ve *sürdürülebilirlik* kavramları etrafında şekillenmektedir. Mevcut tarım-gıda sisteminin sürdürülemez olduğuna, radikal değişiklikler ve dönüşümler hayata geçirilmediği takdirde gezegenimizi ve tür olarak insanlığı yaşamsal tehditlerin beklediğine yönelik düşünceler, yalnızca muhalefet tarafından değil, tarım ve gıda alanının ana-akım aktörleri tarafından da giderek kabul edilmektedir (Karş. FAO, 2017). Kapitalist tarım-gıda ilişkilerinin yarattığı doğa tahribatı ve ekolojik dengelerin yıkımı bakımından giderek yakıcı birer kriz halini alan sorunlar ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir (Karş. Büke, 2019):

- Toprağın kalitesini ve verimlilik artışını yoğun kimyasal kullanımı ile koruma ve geliştirme anlayışı çerçevesinde tarımın kimyasallaşması ve bu temelde yaşanan toprak kaybı ve tarım arazilerinin verimsizleşmesi
- Tarımsal üretim nedeniyle yaşanan orman kayıpları
- Kimyasal kirliliğe ek olarak yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının aşırı kullanımı nedeniyle ortaya çıkan su krizi

- Monokültür temelinde gerçekleşen endüstriyel tarım kaynaklı biyoçeşitlilik kaybı
- Tuzlanma ve çölleşme
- Biyoteknoloji ve genetik alanında hayata geçirilen uygulamaların insan sağlığı ve ekolojik dengeler bakımından öngörülemez sonuçları
- Zararlı haşerelerde ve hastalıklarda artan kimyasal ve antibiyotik direnci ve bu temelde giderek yaygınlaşan ölümcül salgınlar ve riskler (“deli dana”, “kuş gribi” vb.)
- Yoğun enerji kullanımına dayalı üretim süreçlerine ek olarak uzun gıda tedarik zincirleri ve tüketim örüntüleri temelinde küresel ısınma ve iklim değişikliği

Burada sıralanan sorunlar dikkate alındığında tarımsal “verimlilikte” ya da gıda üretiminde gerçekleşen artışların tarımsal üretimi olanaklı kılan koşullar pahasına yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda, tarım-gıda sisteminin güncel çelişkilerinden birisi de ekolojik dengeleri ve insan yaşamını dikkate almayan “verimlilik” anlayışı ile sürdürülebilirlik arasındaki karşıtlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Büke, 2019: 128).

Buraya kadar ana hatlarıyla ele aldığımız küresel tarım-gıda sistemi bağlamında karşı karşıya olduğumuz eğilimler, sorunlar ve çelişkiler aynı zamanda Cumhuriyetin 100. yılına doğru Türkiye’nin tarım ve gıda politikalarının değerlendirilmesi bakımından da genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye tarım-gıda sisteminde gözlenen başlıca sorunlar *gıda egemenliği kaybı* bağlamında bir sonraki alt başlıkta ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

2. Neoliberal Küreselleşme ve Gıda Egemenliği Bağlamında Türkiye Tarım-Gıda Sisteminde Başlıca Sorunlar²

Türkiye tarım-gıda sisteminin 1980’lerle birlikte başlayan neoliberal yeniden yapılanma süreci, bir önceki alt başlıkta değinilen küresel eğilimlerle uyumlu bir şekilde 2000’lerle birlikte hız kazanmıştır. Her ne kadar tarım-gıda politikalarının yaklaşık 40 yıllık sürecini kendi içinde farklı dönemlere ayırarak incelemek mümkün olsa da bu

---

² Bu başlıkta sunulan görüşlerin şekillenmesinde desteklerini esirgemeyen ve Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifinde birlikte çalışma fırsatı bulduğum sevgili Orkun Doğan’a teşekkür ederim.

sürece damgasını vuran esas unsur neoliberal politikalarındaki süreklilik olarak tespit edilebilir. Diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi tarım-gıda alanında da “serbest piyasa” ilişkilerine duyulan “koşulsuz inanç” temelinde sermaye nüfuzunun önünü açacak düzenlemeler ve uygulamalar hayata geçirilmiştir (Aydın, 2017; Boratav, 2009; Günaydın, 2009; Keyder ve Yenal, 2013; Oral, 2013). Bu noktada, 1980’lere ve 1990’lara kıyasla, 2002’den beri tarım-gıda politikalarına yön veren AKP’nin tek parti iktidarının, sermaye yanlısı politikaların çok daha fütursuzca hayata geçirildiği bir dönem olduğu ayrıca not edilmelidir (Karş., Değirmenci, 2019).

Bu alt başlıkta Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar, bu politikaların kır ve kent emekçilerinin sağlıklı ve sürdürülebilir gıdayı üretme ve/ya gıdaya erişme hakları bakımından yarattığı sorunlar ve yeniden yapılanmalar bağlamında ele alınacaktır. Bu çerçevede yürütülecek tartışmanın merkezinde ise *gıda egemenliği* kavramı ve siyaseti yer almaktadır.

İlk olarak *La Via Campesina* (LVC –“Köylü Yolu”) hareketi tarafından 1996 yılında gerçekleştirilen Dünya Gıda Zirvesi’nde gündeme getirilen gıda egemenliği, “insanların kendi gıda ve tarım sistemlerini tanımlaması, doğaya saygılı üretim yollarıyla üretilmiş sağlıklı ve yerel kültüre uygun gıdayı üretme ve o gıdaya erişim hakkı” olarak tanımlanabilir (Yerküre, 2019: 46; Karş. Nyéléni, 2007: 9). Bu anlamıyla, merkezinde yerel halkların ve üreticilerin yer aldığı gıda egemenliği, neoliberal politikalara karşı olarak, gıdanın üretim, dolaşım ve tüketim örüntülerinin demokratik, eşitlikçi ve ekolojik bir temele dayanmasını öngören, kapsamlı ve bütünlüklü bir siyaset ve toplumsal hareket olarak da görülebilir.

Gıda egemenliğinin bir kavram, siyaset ve/ya paradigma ve toplumsal hareket olarak 1990’ların ikinci yarısından itibaren giderek artan oranda gündeme gelmesi anlamlıdır. Zira neoliberal tarım-gıda politikaları, Türkiye gibi Güney ülkeleri başta olmak üzere tüm dünya emekçileri için kendi tarım-gıda sistemlerini belirleme, sağlıklı ve sürdürülebilir gıdayı üretme ve/ya o gıdaya erişme hakları bakımından ciddi kayıplar, aşınmalar ve yeniden yapılanmalar anlamına gelmiştir. Bu hak kayıplarını, hangi

ürünlerin ne amaçla, nasıl ve kimin için üretileceği ile bu ürünlerin dolaşım ve tüketim örüntülerine yönelik karar alma ve uygulama süreçlerinde gerçekleşen değişimlerde izlemek mümkündür. Başka türlü söyleyecek olursak, neoliberal dönem, *ürün deseni, tarım-gıda sisteminin ileri ve geri bağlantıları, üretim süreçleri, tüketim örüntüleri* ile toprak, su ve orman başta olmak üzere *kırsal alanlar ve yaşam alanları* üzerinde giderek artan bir sermaye tahakkümü anlamına gelmiştir. Türkiye bağlamında, üreticiler ve tüketiciler bakımından yaşanan bu gıda egemenliği kaybının zemininde ise AKP döneminde ivme ve derinlik kazanan kuralsızlaştırma, tarımsal ticaretin liberalleştirilmesi, özelleştirme, ilgili kamu kurumlarının ve üretici örgütlerinin tasfiyesi ve/ya işlevsizleştirilmesi, tarımsal sübvansiyonların kaldırılması ve/ya yeniden yapılandırılması vb. neoliberal politikalar yer almıştır.

Bir önceki alt başlıkta da kısaca değinildiği üzere neoliberal politikaların önemli amaçlarından ve sonuçlarından birisi, uluslararası iş bölümünün, sermayenin “ucuz emek” ve “ucuz doğa” arayışı temelinde yeniden şekillendirilmesi olmuştur. Bu çerçevede Güney ülkeleri emekçileri, ürün desenlerini daha ziyade yaş meyve ve sebze gibi emek yoğun ve/ya katma değeri yüksek ürünlere ya da mısır, soya fasulyesi ve yağlı tohumlar gibi gıda sanayii, hayvancılık ve giderek artan oranda biyoyakıt sektörleri bakımından kritik ürünlerin üretimine doğru yöneltmeye zorlanmışlardır. Örneğin Türkiye’de uygulanan neoliberal politikaları, *pamuk, tütün, şeker pancarı, fındık, çay ve buğday* gibi ürünlerden oluşan geleneksel ürün desenini tarım-gıda sermayesinin çıkarları doğrultusunda değiştirme çabaları olarak görmek mümkündür. Bu politikaların, DB ve IMF’nin şekillendirdiği yapısal uyum programları ve Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP), DTÖ’nün yeniden yapılandığı uluslararası ticaret kuralları, Gümrük Birliği ve AB ile müzakere süreci gibi alanlarda gözlenen küresel aktörlerin taleplerinin yanı sıra giderek güçlenen Türkiye tarım-gıda sermayesinin de talepleri doğrultusunda hayata geçirildiği unutulmamalıdır (Karş. Değirmenci, 2019: 94-247).

Bu çerçevede, “kalkıncı” döneme ait “devlet tarafından açıklanan taban fiyatlarıyla belirlenen destek alımları, girdi sübvansiyonları ve sübvansiyon içeren ucuz krediler” gibi politika araçları terk edilerek tarımsal destekler tarım-gıda sisteminin bütün aşamalarına sermaye nüfuzunu kolaylaştıracak şekilde yeniden yapılandırılmıştır

(Aydın, 2017: 229). 2001-2008 yılları arasında uygulanan Doğrudan Gelir Desteği (DGD), ürün deseni değişimi amacıyla yapılan telafi ödemeleri, 2000'lerin ikinci yarısında gündeme gelmiş olmakla birlikte yasal çerçevesi 2017 yılında çizilen ve belirlenen havzalarda yalnızca belirli ürünlerin desteklenmesini öngören Havza Bazlı Destekleme Modeli gibi uygulamalar bu dönemin öne çıkan politika araçları olarak sıralanabilir. Tarımsal destek politikalarının içeriğinin üretime yönelik "destekleme" yerine "finansman" kavramının ön plana çıkarılarak değiştirildiği bu dönemde, desteklerin niceliksel olarak da küçük üreticilerin ihtiyaçlarının çok altında kaldığı ayrıca not edilmelidir (Değirmenci, 2017: 776). Örneğin "2002 ile 2016 yılları arasında tarımsal destekleme ödemeleri reel olarak sadece bir-buçuk kat artarken tarım kredilerinde sekiz kat artış olmuştur" (Değirmenci, 2017: 776). Diğer bir ifadeyle, küçük üreticiler giderek derinleşen bir borçlanma döngüsü içine itilmiştir.

Sermayenin uluslararasılaşması bağlamında hangi ürünlerin üretileceğine yönelik yaşanan bu egemenlik kaybı, aynı zamanda tarımsal üretim sürecinin örgütlenmesi alanında yaşanan aşınmalar ile de el ele yürümüştür. Başka türlü söyleyecek olursak, neoliberal politikalar, küçük üreticilerin tarımsal üretim süreçleri üzerinde tarihsel, toplumsal ve politik olarak sermaye karşısında edinmiş oldukları görece bağımsız karakterin önemli oranda aşınması anlamına gelmiştir. Bu aşınmayı tarım-gıda sisteminin geri bağlantıları (makine, kimyasal ilaç, enerji, gübre ve tohum gibi girdilerin temini süreci) ve ileri bağlantıları (tarımsal ürünün gıda olarak işlenmesi, dolaşımı ve tüketimi süreçleri) ile tarımsal üretim sürecinde gittikçe derinleşen sermaye egemenliğinde görmek mümkündür. Bu bakımdan bu süreçte öne çıkan en çarpıcı gelişmelerden birisi de küçük üreticileri tarımsal üretimin geri ve ileri bağlantıları bakımından görece korunaklı kılan kamu kurumları ve üretici örgütlerinin özelleştirilerek ve/ya işlevsizleştirilerek tasfiye edilmesi olmuştur. Yaşanan değişimin ve bu alanlara yönelik sermaye nüfuzunun kapsamını göstermesi bakımından bu süreçte özelleştirilen ve/ya işlevsizleştirilen kurumlara ilişkin aşağıdaki liste yeterince çarpıcıdır (Günaydın, 2010: 166-167; Karş. Aydın, 2017: 259):

- *Hayvancılık alanında faaliyet gösterenler:* Et Balık Kurumu (EBK)/Et Balık Ürünleri A.Ş. (EBAŞ), Gönen Gıda Sanayii A.Ş., Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Yem Sanayii A.Ş. (YEMSAN)

•*Girdi üretimi ve dağıtım alanında faaliyet gösterenler:* Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM); Türkiye Ziraat Kurumu (TZDK); Türkiye Gübre Sanayii A.Ş. (TÜGSAŞ); İstanbul Gübre Sanayii A.Ş. (İGSAŞ); T.C. Ziraat Bankası.

•*Tarım ürünleri üretimi, depolama, pazarlama ve ticareti alanında faaliyet gösterenler:* Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşleri Genel Müdürlüğü (TEKEL); Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ); Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR); Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (TSKB).

Küçük üreticiler bakımından tarımsal üretimin ileri ve geri bağlantılarında önemli bir söz hakkı yitimi ve egemenlik kaybı anlamına gelen bu gelişmelere ek olarak bu dönemde öne çıkan bir diğer kritik gelişme ise tohum alanında yaşanan metalaşma olmuştur. Bir önceki alt başlıkta kısaca değinildiği üzere neoliberal dönemin çarpıcı sonuçlarından birisi de insanlık tarihi boyunca toplumsal ve kültürel etkileşimlerin ortaklaşa (müşterek) ürünü olagelmış tarım-gıda bilgisinin ve kültürünün fikri mülkiyet hakları, patent ve sertifika gibi uygulamalar aracılığıyla metalaşmaya açılmasıdır. Bu çerçevede Türkiye’de de “bitkilerin genetik özelliklerinin belirlenmesi ve patentlenmesi yönünde” yasal düzenlemeler hayata geçirilmiş ve bu yönelim en radikal ifadesini 2006 yılında Resmi Gazetede yayınlanan 5553 sayılı “Tohumculuk Kanunu”nda bulmuştur (Değirmenci, 2017: 774; Karş. Evrensel, 2018; Özkaya, 2013). Bu kanun ile sertifikasız tohumların ticari amaçlarla satışı yasaklanmış, uygulama bununla sınırlı kalmayıp 2016 yılında duyurulan “Milli Tarım Projesi” ile de 2018 yılından itibaren sertifikalı tohum kullanmayan üreticilerin destek alamayacağı duyurulmuştur (Evrensel, 2018: 4-5). Tohum, bir yandan üretim ve emek süreçlerinin nasıl şekilleneceğini, öte yandan kendisiyle beraber kullanılacak ilaç ve gübreleri belirleme kapasitesiyle diğer girdilerden farklılık taşır. Dolayısıyla, tohumun fikri mülkiyet haklarının ve patent süreçlerinin konusu haline gelmesi, tarımsal üretim sürecinin geri bağlantılarında yaşanan tipik bir sermaye nüfuzunun ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bu zamana kadar daha ziyade meta-dışı/müşterek bir karakter taşıyan tohumun metalaşması –yerel/ yöresel/bölgesel ekolojik koşullara uygun üretim yöntem ve tekniklerini de içerecek şekilde- üreticilerin geleneksel tarım-gıda bilgisinden ve kültüründen kopartıldığı ve tarım-gıda şirketlerinin hegemonyasına tabi kılındığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üretim süreçleriyle de ilgili olan benzer bir egemenlik yitimi de tüketim alanında, gıda ürünlerinin standartlaştırılması ve sertifikasyonu süreçlerinde yaşanmaktadır. “Hal Yasası” olarak da bilinen 2010 tarihli “Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” ve 2012 tarihli ilgili yönetmelik ile gıda kodeksi ve etiketlemeye ilişkin yasa ve yönetmelikler, üretici ve tüketicilerin örgütlü ve demokratik katılımından uzak bir şekilde ve tarım-gıda şirketlerinin hegemonyasında hayata geçirilmiştir. Üreticiler ve tüketiciler bakımından gıda egemenliğine ilişkin neyin, nasıl, ne için üretilip tüketileceğine yönelik yaşanan bu kayıp ve yeniden yapılanmalar bir arada düşünüldüğünde, neoliberal dönemin aynı zamanda *gıda kültürünün sermayeleşmesi* zemininde radikal bir değişim süreci olarak karşımıza çıktığını söylemek de mümkündür.

Bu süreçte küçük üreticilerin üretim süreçleri ve ürün üzerindeki hâkimiyetlerini yitirmelerinin en belirgin ifadesi ise kökleri daha öncesine uzanmakla beraber neoliberal dönemde giderek yaygınlaşan “sözleşmeli çiftçilik” uygulaması olmuştur. Sözleşmeli çiftçilik uygulaması tarımın doğa koşullarına bağımlı yapısından, toprak mülkiyetinin karakteri ve emek sürecinin örgütlenme güçlüklerinden doğabilecek risklerin küçük üreticilerin üzerine yıkıldığı, nihai ürün için belirlenen standartlar dolayısıyla tarımsal üretimin “tarım-sanayi şirketlerinin güdümüne sokulduğu” bir uygulama olarak giderek yaygınlaşmaktadır (Aydın, 2017: 276). Başka türlü söyleyecek olursak, TÜSİAD ve MÜSİAD başta olmak üzere çeşitli sermaye aktörlerince “tarımsal verimlilik” iddiası ile talep edilen sözleşmeli tarım modeli, hangi ürünlerin, hangi nitelikte ve ne miktarlarda üretileceğinin kararlarının tarım-gıda şirketlerine devredilmesi anlamına gelmektedir. Mısır, soya fasulyesi, patates ve domates gibi sanayi girdisi olarak da kullanılan ürünlerin yanı sıra çeşitli sebze ve meyve üretimlerinde de gördüğümüz sözleşmeli tarımın, Havza Bazlı Destek Modeli, “Tarımsal KOBİ’ler”, “tarım organize sanayi bölgeleri” vb. uygulamalar aracılığıyla daha da yaygınlaştırılması beklenmektedir (Değirmenci, 2019; Karş. Aydın, 2017: 276-277).

Gıda egemenliği yitimi bakımından bu döneme damgasını vuran bir diğer kritik gelişme ise kırsal alanlar ve yaşam alanlarına yönelik hayata geçirilen neoliberal düzenlemeler olmuştur. 2005 tarihli “Toprak Koruma ve Arazi Kullanım Kanunu” ile 2011 tarihli

“Sulama Birlikleri Kanunu”na ek olarak tapu, mera ve orman arazilerine ilişkin kanunlarda son 10 yıl içinde gerçekleştirilen değişikliklerle toprak, su ve ormanlar başta olmak üzere kırsal alanlara ve yaşam alanlarında sermaye egemenliğinin sağlanması bakımından önemli adımlar atılmıştır (Karş. Değirmenci, 2019). Orman alanları turizm ve madencilik başta olmak üzere tarım-dışı amaçlar doğrultusunda tahrip edilirken, yaşam alanlarına yönelik bir diğer tehdit ise hidroelektrik santraller (HES) ve jeotermal elektrik santralleri (JES) gibi uygulamalar aracılığıyla enerji sektöründen gelmiştir. Başka türlü söyleyecek olursak, neoliberal dönem boyunca genel olarak yaşam alanları ve bir bütün olarak doğa, metalaşma süreçleri aracılığıyla çok yönlü olarak sermayenin egemenliğine sokulmaya çalışılmıştır.

Özellikle kırsal alan yönetimi ve düzenlemesine ilişkin bu süreçte ortaya çıkan en dikkate değer olgulardan birisi de kamuoyunda yaygın bilinen ismiyle “Büyükşehir Yasası” olmuştur. 6360 sayılı ve 2012 tarihli “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile sayısı 30’a çıkartılan büyükşehirlerde 34 bin 500 köy, mahallelere dönüştürülerek “özerkliklerini ve müşterekleri üzerindeki kontrollerini” kaybetmiştir (Yerküre, 2019: 16). Yasa ile birlikte kentsel nüfus yüzde 77,3’ten yüzde 91,3’a yükselirken, köy nüfusu ise yüzde 22,7’den, 8,7’ye düşmüştür. Bu şekilde yeniden yapılandırılan kırsal alanlarda kırsal hayatın, tarımsal üretimin ve hayvancılığın sürdürülebilirliği ciddi bir risk altındadır (Yerküre, 2019: 16).

Neoliberal politikalar aracılığıyla gerçekleşen sermaye egemenliğinin –*ürün deseni, üretim süreci, tarım-gıda sisteminin ileri ve geri bağlantıları, tüketim örüntüleri ve yaşam alanları ile doğayı* da kapsayacak şekilde *kırsal alanlar* bakımından- kır ve kent emekçilerinin yaşamlarına yönelik yarattığı sonuçlar, yukarıda gıda egemenliği kavramı odak kabul edilerek ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Tarımsal üreticilerin sermaye karşısında önemli bir egemenlik ve hak kaybına uğradığı bu dönemi aynı zamanda ciddi bir “tarımdan ve köylülükten uzaklaşma” süreci olarak okumak da mümkündür (Aydın, 2017: 283). Örneğin 1970’lerin başında yüzde 30’lar düzeyinde olan tarımın GSYİH içindeki payı 2000 yılında yüzde 10 düzeyine, 2018 yılı itibarıyla ise yüzde 6’ya kadar

gerilemiştir. Benzer bir biçimde 1970’li yıllarda kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 60’lar düzeyinde iken, 2019’a gelindiğinde bu oran yüzde 10’un altına inmiş; “aynı dönemde, tarımsal istihdamın toplam istihdama oranı” ise “yüzde 65’ten yüzde 7’ye kadar” gerilemiştir (Yerküre, 2019: 14). Tarımsal üretimden ve kırdan uzaklaşma bağlamında benzer eğilimleri, Türkiye’deki toplam tarım alanları miktarına, bu alanlar içinde işlenmekte olan tarım alanlarına ve çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçi sayılarına ilişkin verilerde de gözlemlemek mümkündür (Yerküre, 2019: 14-15; Karş. Oral, 2013: 445-488).

Kısacası, Cumhuriyetin 100. yılına doğru tarım ve gıda politikaları alanında karşı karşıya olduğumuz tablo, bir yandan cumhuriyet fikrinin merkezinde yer alan “halk egemenliği” bakımından önemli kayıplar ve aşınmalarla, öte yandan hayvancılıktan, tarımdan, kırdan ve doğadan kopuşlarla malul bir sermaye tablosudur. Bu tablonun barındırdığı mücadele olanakları ve alternatifler ise son alt başlıkta kısaca ele alınmıştır.³

Sonuç Yerine: Olası Alternatifler ve Çıkış Yolları

Bu metin Cumhuriyetin 100. yılına doğru Türkiye’de tarım ve gıda politikalarının sorunlarını ana hatlarıyla ele almayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, çalışmanın ikinci bölümünde, neoliberal küreselleşme süreçleri odağında kapitalist tarım-gıda sistemine rengini veren eğilimlerin ve sorunların genel bir dökümü sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise bu küresel eğilimler bağlamında 30 yılı aşkın bir süredir Türkiye tarım-gıda sistemini yeniden yapılandıran neoliberal politikaların gıda egemenliği çerçevesinde genel bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirmenin vurgulamak istediği sonuç şudur: Tarım-gıda alanına sermaye nüfuzunun derinleşmesi ve yayılması anlamına gelen neoliberal politikalar, kır ve kent emekçileri bakımından ürün deseni,

---

³ Burada öne çıkarılan gelişmelerin ve dile getirilen görüşlerin bu metnin hedefleri doğrultusunda gıda egemenliği tartışmasıyla sınırlı olduğu ve sonraki çalışmalarla derinleştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerektiği bir kere daha belirtilmelidir. Bu çerçevede, hayvancılık ve balıkçılık alanlarına ilişkin eğilimler ve sorunlar, gıda güvencesi ve gıda güvenliği alanları, kırsal yoksulluk, gıda enflasyonu, tarımsal üretim ve gıda üretiminde emek süreçleri, mevsimlik işçilik örüntüleri, tarımsal üretim süreçlerinde ve gıda alanında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, küresel ısınma ve iklim değişikliği başta olmak üzere kapitalist tarım-gıda ilişkilerinin Türkiye bağlamında yarattığı ekolojik tahribat ve sürdürülebilirlik sorunu, gıda israfı gibi hayatiyet arz eden sorun alanlarına metin boyunca değinilmemiş olduğu da not edilmelidir. Bu konuların daha sonraki politika metinlerinde işleneceği öngörülmektedir.

üretim süreci, tarım-gıda sisteminin ileri ve geri bağlantıları, tüketim örüntüleri ve yaşam alanları üzerinde ciddi bir egemenlik kaybı olarak yaşanmaktadır. Öte yandan, tarım-gıda şirketlerinin artan hegemonyasında şekillenen bu süreç, hayvancılığın tarımdan, küçük üreticilerin tarımsal üretimden ve kırsal mekândan, tarım-dışı kullanım alanlarının da artması ile birlikte genel olarak kırdan tarımdan, gıdanın ve gıda üretiminin tarım-gıda sanayii aracılığıyla kırdan ve doğadan kopuş süreci olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada, karşı karşıya olduğumuz karanlık sermaye tablosunun aynı zamanda içinde önemli mücadele olanaklarını ve alternatifleri barındırdığını da vurgulamak gerekir. Neoliberal süreç, “yerkürenin Güneyinden ve Kuzeyinden üreticilerin ve tüketicilerin giderek artan direnci ve mücadeleleriyle” karşılanmıştır (Büke, 2019: 130). Bu anlamıyla dönemin en çarpıcı gelişmesi, tarım-gıda ilişkilerine sermaye nüfuzuna paralel olarak kapitalist tarım-gıda sistemine karşıt gelişen yeni yaklaşımlar, kavramlar ve talepler etrafında giderek büyüyen bir alternatif arayışının ortaya çıkışı olarak tespit edilebilir. *Gıda demokrasisi, gıda adaleti, gıda hakkı, gıda egemenliği, tarımsal vatandaşlık, adil ticaret, gıda vatandaşlığı, ekolojik tarım (agroekoloji), tohum egemenliği, yavaş gıda (slow food)* gibi kavram ve talepler etrafında öne çıkan mücadeleler ise şu şekilde sıralanabilir: liberal *gıda güvencesi* politikalarına karşı *gıda egemenliği* siyaseti, *endüstriyel tarım* kompleksi ve indirgemeci tarım-gıda ‘bilimlerine’ karşı *ekolojik tarım* yaklaşımları ve uygulamaları, *şirket tarımı* karşısında *köylü tarımı*, *hızlı yeme ve tüketme (fast food)* kültürüne karşı *yavaş gıda (slow food)* hareketi, *yersiz-yurtsuz gıdalara (food from nowhere)* karşı yerel topluluklara dayanan *yerel-bölgesel gıda sistemleri (food from somewhere)* uygulamaları, *doğanın tahribatı* ve yıkımına karşı *ekolojik tarım-gıda sistemleri* anlayışları vb. (Büke, 2019: 130).

Kapitalist tarım-gıda sistemi karşısında ortaya çıkan bu çok-yönlü muhalefet ve alternatif arayışı, Türkiye bağlamında da giderek ön plana çıkmaktadır. Tarım ve gıda politikalarının 21. yüzyıldaki seyrine bu hareketlerin alacağı biçimlerin yön vereceğini söylemek de abartı olmayacaktır. Bu bağlamda, önümüzdeki dönemlerde tarım ve gıda politikalarının izlemesi gereken seyre yönelik tartışmayı zenginleştireceği düşüncesi ile gıda egemenliği anlayışının altı temel kapsayıcı ilkesi aşağıda sıralanmıştır (Kocagöz, 2018):

•**Gıda hakkı:** Herkesin yeterli, sağlıklı, toplumun kültürüne uygun gıdaya erişim hakkı vardır. Gıda ticari bir mal değildir ve küresel şirketler tarafından yönetilmemelidir.

•**Gıda üreticileri hakları:** Geleneksel olarak gıda üreten bütün kesimlerin üretme ve yaşamlarını devam ettirme hakkı vardır. Gıda üreticilerinin üretim hakkı tasfiye edilemez. Ayrıca, kadınların her alanda söz hakkı olmalıdır.

•**Yerel gıda sistemleri:** Gıda sistemi yerelleşmelidir. Gıda sistemleri üzerinde üretici ve tüketicilerin karşılıklı inisiyatifine dayanan karar alma yöntemleri geliştirilmelidir. Üreticilere nitelikli, sağlıklı ve besleyici gıda üretme, bu ürünleri tüketicilere sunma hakkı tanınmalıdır.

•**Ortak varlıklar:** Köylülerin ortak varlıkları olan meralar, dereler, ormanlar, aynı zamanda üretim yapılan tarımsal araziler üreticiler lehine güvence altına alınmalı, bunların ticarileştirilmesi reddedilmelidir.

•**Bilgi ve deneyim aktarımı:** Çiftçilerin yerel ve pratik deneyimine dayanan bilgi güvence altına alınmalı, yeni kuşaklara aktarılmalı ve ticarileştirilmemelidir.

•**Ekoloji:** Doğa ile dost ekolojik tarım modeli desteklenmelidir.

oooo

Kaynakça

Aydın, Z. (2017) *Çağdaş Tarım Sorunu*, Ankara: İmge.

Aydın, Z. (2001) “Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke’nin Tuzburgazı ve Sivrihisar’ın Kınık Köyleri Örneği”, *Toplum ve Bilim*, 88: 11-31.

Bernstein, H. (2010) *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*, Çev. O. Köymen, İstanbul: Yordam.

UN (United Nations) (2019) *World Urbanization Prospects 2018: Highlights*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York: United Nations.

Boratav, K. (2009) “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, *Mülkiye*, 33(262): 9-23.

Büke, A. (2019) “21. Yüzyılda Kapitalist Tarım-Gıda Sistemi ve Tarım-Köylü Sorunu Tartışmaları”, *Praksis*, 50: 123-148.

Büke, A. (2018) *Capitalist Food Regime and the Agrifood Problem: A Critique of Political Economic and Post-Developmentalist Understandings of the Agrarian/Peasant Question*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Büke, A. (2017) “Kır Sosyolojisinden Tarım ve Gıda Sosyolojisine: Her Şey Değişti ve Hiçbir Şey Değişmedi! Prof. Dr. Mehmet C. Ecevit’in Katkılarına Dair Kısa Bir Not”, A. Özüğurlu vd. (der.), *Akademide Yolculuk: Mehmet C. Ecevit’e Armağan* içinde. Ankara: NotaBene, 331-361.

Değirmenci, E. (2017) “Türkiye Tarımında Neoliberal Dönüşüm ve Metalaşma”, *Praksis*, 43: 765-784.

Değirmenci, S. (2019) *2000 Sonrası Türkiye Tarımında Dönüşümün Temel Bileşenleri: Devlet-Sermaye İlişkileri Ekseninde Talepler ve Yasal Düzenlemeler*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ecevit, M. C. (2006) “Ulusötesileşme ve Küçük Köylülüğün Yaşam ve Direnme Koşulları”, C. Gürkan, Ö. Taştan ve O. Türel (der.), *Küreselleşmeye Güneyden Tepkiler*, Ankara: Dipnot içinde, s. 341-349.

Ecevit, M. C., N. Karkıner ve A. Buke (2009) “Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler”, *Mülkiye*, 33(262): 41-62.

Evrensel, Ö. (2018) “Türkiye’de Tohumun Metalaşma Süreci”, *Tarım ve Mühendislik*, 120: 4-18.

FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2017) *The Future of Food and Agriculture: Trends and Challenges*, Roma: FAO.

Günaydın, G. (2010) *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci / AB ve Türkiye*, Ankara: Tan.

Günaydın, G. (2009) “Türkiye Tarım Politikalarında Yapısal Uyum”, *Mülkiye*, 33(262): 175-221.

Keyder, Ç. ve Z. Yenal (2013) *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*, İstanbul: İletişim.

Kocagöz, U. (2018) “Gıda sistemi, aktörler ve mücadele olanakları”, *Karasaban*, 9 Mayıs, <https://www.karasaban.net/gida-sistemi-aktorler-ve-mucadele-olanaklari-umut-kocagoz/> [Erişim Tarihi, Kasım 2019].

Magdoff, F. vd. (der.) (2000) *Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment*, New York: Monthly Review.

McMichael, P. (2013) *Food Regimes and Agrarian Questions*, Halifax and Winnipeg: Fernwood.

Nyéléni (2007) *Forum for Food Sovereignty*, https://www.nyeleni.org/IMG/pdf/TOWARDS_A_FOOD_SOVEREIGNTY_ACTION_AGENDAII.pdf, [Erişim Tarihi, Kasım 2019].

Oral, N. (der.) (2013) *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, Ankara: NotaBene.

Özkaya, T. (2013) “Tohumda Tekelleşme ve Etkileri”, N. Oral (der.) *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, Ankara: NotaBene içinde, s. 351-367.

Özügürlü, M. (2013) *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*, Ankara: NotaBene.

Rosset, P. M. ve M. A. Altieri (2017) *Agroecology: Science and Politics*, Halifax and Winnipeg: Practical Action ve Fernwood.

Sarıbal, O. (2018) “Türkiye Tarımında Özelleştirmeler”, *BirGün Gazetesi*, 5-6 Mart, <https://www.birgun.net/haber/turkiye-tariminda-ozellestirme-206817>, [Erişim Tarihi, Kasım 2019].

Yerküre Yerel Çalışmalar Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi (2019) *Türkiye Gıda Rejimi ve İstanbul Gıda Tedarik Sistemleri: Sorunlar, Eğilimler ve Alternatifler*, Greenpeace Akdeniz için hazırlanmış rapor.

WHO (World Health Organization) (2018) “Obesity and Overweight”, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>, [Erişim Tarihi, 20 Mart 2019].

Politika Metinleri - 3

Cumhuriyet'in 100. Yılına Doğru
Türkiye'nin Tatım ve Gıda Politikaları:
Sorunlar ve Çıkış Yolları Üzerine

ATAKAN BÜKE

MÜLKİYE İKTİSADİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

MİSAM
2019

KONUR SOKAK NO: 1 KIZILAY ANKARA
0 312 418 55 72 - 0 312 418 82 98
mulkiye@mulkiye.org.tr